

ZAPPE LÁSZLÓ

A tan és a mese

■ LESSING: BÖLCS NÁTHÁN ■

Hegy Barbara (Recha) és Barta Mária (Daja)

Mi sem lehetne időszerűbb, mint egy példázatos mese a vallási és etnikai toleranciáról, a türelemről, a bölcsességről, amely leküzdi az ellentéteket, amely meggyőz arról, hogy valamennyiünk közös érdeke volna a megegyezés. És mi sem időszerűtlenebb mégis, mint egy tanmese a türelemről, a bölcsességről, amely a hitet és fajok egyenlőségét hirdeti, amely arról szól, hogy először vagyunk emberek, s csak utána arabok, zsidók, miegyéb. Merthogy az utóbbi évszázadok története szinte szakadatlanul arról szól, hogy e kérdésekben nincs helyük az érveknek. E kérdések éppen azért léteznek, és éppen azért megoldatlanok, mert racionálisan megközelíthetetlenek. Gondolkodáson inneni vagy túli állapottól származnak. Alapjuk éppen az értelmet, a logikát, a rációt tagadó hit.

A felvilágosult Lessing és barátja, Moses Mendelssohn gondolhatott, mondhatott bármit, az lepereg a vallási és etnikai fanatikusokról. Éppen ezért fogadhatja álmélködő csodálkozás a Vígszínház darabválasztását, s még inkább Mészáros Tamásét, aki éles elméjű, politikai eseményeket, jelenségeket naponta ízekre szedő publicistaként mindezt nyilván mindnyájunknál jobban tudja. Nehéz hát másként értelmezni a *Bölcs Náthán* bemutatását, mint nosztalgikus tisztelgésnek, hódolatnak az egykori nagy vállalkozás, a

mára naivnak bizonyult fölvilágosult gondolkodás, az értelmét vesztett értelemvallás, a balgának bizonyult bölcsességihit előtt.

Az előadás azonban mindezt csak részben igazolja. Tarkólövés sorozatával kezdődik, ami lényegileg egybevág az eredetivel, ahol ugyancsak egyetlen keresztény marad életben Szaladin szeszélye folytán a keresztetek közül. Csak hát mégis más ez a modern kori brutalitás, mint a középkori. És persze más megmutatva, mint elbeszélve. Kissé közhelyesen szájbarágós ez az utalás a mai időkre, meg aztán földrajzilag is problematikus. Inkább Európát, a Balkánt, Boszniát, Koszovót idézi. Az iszlám országaiból ma is inkább középkori lefejezésről hallunk, a Szentföldön pedig inkább a robbantásos merényletek vannak szokásban mostanában. Márpedig a néző benyomása az a Pesti Színházban, hogy valahol a hajdani jeruzsálemi királyság, a keresztetek egykori állama területén lehetünk. Homokos, sivatagos vidéket sejtet Khell Csörsz díszlete, Jánoskúti Márta jelmezében pedig Szaladin éppen nem szultán, hanem egy palesztin gerillacsapat, talán valamelyik hesbollah-egység vezére, aki terepszínű kommandós-egyenesruhában sakkozik ugyanígy öltözött hűgával. Márpedig egy ilyen harcos alakulattól mi sem áll távolabb, mint a toleranciára, a bölcs megbékélésre való hajlam. Elyben lehetne az egykori szultán – ha valóban a mai Izrael területén járunk – az Arafat-féle palesztin rendőrség magas rangú vezetője is, s ebben az esetben illene is hozzá, hogy kacérkodjon a megbékéléssel, hogy gondja legyen hátszorgója nyugalma, hogy például a pátriárka megszarolhassa a keresztények esetleges lázongásával, erre azonban a külsőségek nem utalnak. Ideiglenes katonai tábor, mozgó harcoló alakulat kelleiket hordják a színre, amikor Szaladin sátrában vagyunk.

Az előadás jelentős része – főképp eleinte – mégis hasznos hűz a fenti képtelenségekből, logikátlanságokból. Egyszerűen a tanmesének és a jelen valóságának kontrasztjából táplálkozik. A tanmese itt még inkább mese, mint tan, és mint ilyen közel kerül ártatlanságra, naivitásra, együgyűségekre mindig hajló szívünkhöz. A rettenet, a brutalitás áradatában jó nézni tisztességes, becsületes, tiszta szívű, egyenes emberek cselekedeteit. Jó látni, hogy nemes lelkek okos értelemmel mérlegelik az érveket, és méltányolják az okosságot, a bölcsességet. A jelenkor iszonyatára utaló külsőségek közepette különös íze, hangulata támad a régi mesének. Éppen fölfokozott valószínűtlensége erősíti nosztalgikus hatását. Igaz, ennek az is az ára, hogy kissé nehéz fölfognunk, mi is a probléma. A mai pesti nézőt a három gyűrű példája bizonyára könnyen meggyőzi a három nagy vallás egyenlőségéről, de arról is, hogy mindenkinek a magáé a legkedvesebb. Hagyják, hagyjuk tehát egymást békén. Mi hát a baj? Miért vonakodik Náthán a keresztény lovagtól, és miért tart a lovag a zsidó kereskedőtől? Holott mindketten többszörösen is tanúságot tesznek nyílt szívükről, egyenes gondolkodásukról. A vígjátéki félreértés-szituációt nem hitelesíti az előadásban eléggé sem az előítélet, sem az előítélettel való félelem. Márpedig leginkább az hozhatná közel hozzánk a történetet, ha a két nagy lélek kölcsönösen a másik előítéletétől tartva vonakodna, és erősítené föl így az előítéletet.

Avar István (Náthán) és Vallai Péter (Szerzetes)

Schiller Kata felvételei

A második részben aztán a tan fokozatosan a mese fölé kerekedik, illetve a kettő jórészt elválik egymástól. A pátriárka intoleranciája végre kiugrasztja a nyulat a bokorból. Végre kiderülhet, hogy rajta kívül mindenki bölcs és toleráns, keresztény lovag, mohamedán szultán, zsidó kereskedő egymás keblére borulhatna, kivéve a szerelmes ifjakat, merthogy róluk kiderül: testvérek. Ez a fordulat mai szemmel nézve – s egy aktualizáló előadást kiváltképp csakis mai szemmel nézhetünk – utólag megváltoztatja Náthán viselkedésének motivációját. Kiderül: végtelen bölcsességében nem is az előítélet, nem is az előítélettől való félelem, hanem ez a gyanú okozta tartózkodását a lovaggal szemben. Csakhogy ettől a mese egyre izgalmasabb lesz ugyan, a példázat azonban egyre érdektelenebb. Másfelől ez a fordulat azt is sugallja, hogy embertársunkról sohasem tudhatjuk, kicsoda, szerelemben és gyilkolásban egyaránt jó az óvatosság: Szaladin saját unokaöccsét ölelhette volna meg, Náthán testvéreket adhatott volna össze, ha nem hallgatnak bölcs ösztönökre.

Az aktualizált előadás nehezen viseli el ezt a fordulatos véget. Az első részben működő kontraszthatás elhamvad, a régi korok hangulatát idéző meseszerűség egyszerűen képtelenségnek hat ebben a közegben. A néző, ha korábban fölhangolta a nosztalgia, lehangozódik. A bölcsesség esélyei helyett a bölcsesség esélytelenségére gondol. Meg talán arra, hogy az egész produkcióból igazán két figurát érez mai hitelűnek: természetesen mindketten abszolút kívül állnak a történeten, s mindketten hovatovább korunk egyetlen értelmiségi lehetőségét ábrázolják. Vallai Péter játssza a barátot, a cinikusan tevékenykedő, de a jó ügyért szorgosan drukkoló szolgát, aki örül, amikor becstelen ajánlatát nem fogadja el a lovag, és később legalább nem követ el árulást, sőt segíteni igyekszik az igazság földerítését. Fesztbaum Béla pedig vidám vigyorral adja a szultán főkönyvelőjévé lett dervist, aki ugyancsak csekély reménnyel és belső meggyőződéssel próbálja jóra használni mocskos hivatalát. A többiek mesealakok, még ha az eredeti versek helyett Szántó Juditnak a rendező által átdolgozott prózai szövegét mondják is. Avar István a címszerepet szó szerint jeleníti meg: a bölcsességet nyugodt derűként, kizökkenhetetlen kedélyként mutatja be; a szenvedések, az élettapasztalatok csak a gyűlöletet irtották ki belőle, a szeretetet, a részvétet csak növelték benne. Lukács Sándor nem tehet mást, mint hogy nem vesz tudomást gerillamaszkjáról, s megpróbál egy mai Szaladint, egy okos, pragmatikus katonát játszani. Igó Éva ugyanilyen öltözékben adja még nála is belátóbb hűgát – bizarr jelenség: egy humanista terroristanó. Barta Mária a keresztény dajka jámbor együgyűségével indítja el az intrikát, amely majdnem tragédiához vezet, Kőműves Sándor kissé túlzottan szabványosan hozza színre a pátriárka vérszomjas doktrinerségét. Az előadás csak egyetlen előzetes félelmet nem igazol, azt, hogy a szerelmes ifjak alakítói már kinőtték volna a szerepkört. Hegedűs D. Géza meglehetősen szőke hajat, és – legalább is kellő távolságtól – semmi baj az illúzióval, Hegyi Barbara pedig úgy néz és mosolyog, mint a megtestesült ártatlanság.

LESSING: BÖLCS NÁTHÁN (Pesti Színház)

SZÁNTÓ JUDIT FORDÍTÁSÁNAK FELHASZNÁLÁSÁVAL ÁTDOLGOZTA ÉS RENDEZTE: Mészáros Tamás. DÍSZLET: Khell Csörsz. JELMEZ: Jánoskúti Márta.

SZEREPLŐK: Avar István, Lukács Sándor, Hegedűs D. Géza, Hegyi Barbara, Igó Éva, Barta Mária, Kőműves Sándor, Fesztbaum Béla, Vallai Péter.

1

Mitől érdekes a mai, nagyon is szekularizálódott színházban egy régi vágású, misztikus szerző? Érdekes-e egyáltalán? „Vevők” vagyunk-e rá? Hisz nemrég a köznapi szóhasználat még többnyire összekeverte a misztikát meg a misztifikációt, noha az előbbi hagyományosan bizonyos elragadtatott vallási élményt, „belső látást” jelent, az utóbbi közönséges szemfényvesztést. Ma persze már joggal beszélünk a miszticizmus új divatjáról, csak hogy ebben tényleg nem könnyű megvonni a „belső látás” és a szemfényvesztés határvonalát; másfelől egyre több szó esik a misztika nem vallásos formáiról is (a művészi élmény, a természet, az erotika stb. misztikájáról).

Vidnyánszky Attila *Ősök*-rendezésének egyik fontos és, mondhatni, első pillantásra szembeötlő erénye, hogy ezt a robusztus romantikus művet, amelyet sokféle okból, nem utolsósorban azonban a két nagyon eltérő színházi tradíció folyamánként nem egyszerű feladat magyarul szóra bírni, mindenekelőtt a gyökerei felől akarja megérteni, nem pedig a könnyen adódó kurrens, felszíni analógiák bűvöletében. Ehhez a törekvéshez Bella István új *Ősök*-fordítása nemcsak alkalmat szolgáltat, de minden tekintetben segítkezést nyújt. Bella első ízben fordította le teljes értékűen ezt az egyébként belső ellentmondásoktól (is) feszülő, Mickiewicz által többször félbehagyott és újrazekedett színpadi tetralógiát (amelynek első része megmaradt töredéknek), megszólaltatva annak minden lényeges gondolati és stílári rétegét, némileg mégis közelítve a mai élő nyelvhez, de nem szakítva ki eredeti kontextusából.

Nem tudom, Vidnyánszky mennyire mélyedte el a Mickiewicz-irodalomban, de az a gyanúm, ha elmélyedt, akkor is inkább a saját intuíciójára hallgatott, s nem az irodalomtörténészekre. Két Mickiewicz létezik ugyanis. Az a közismert és általánosan elfogadott Mickiewicz az egyik, akit a polonisztikai tudorok és a kézikönyvek forgalmaznak: a lengyel nemzeti öntudat lánglelkű poétája, aki végső soron a társadalmi progresszió mellett kötelezte el magát, s akinek extrém messianisztikus nézeteit (a lengyeliség mint az Újszövetség „választott népe”, Lengyelország mint „a népek Krisztusa”, aki szenvedésével megváltja a világot stb.) az utókor józan ítsései hajlamosak „csupán” költői metaforának vagy a „korszellem” elhanyagolható járuléknak tekinteni. A másik a titkos, már-már illegális, különcként Mickiewicz, akivel magyarul eddig nem is igen találkozhattunk: ő lenne az igazi. Vidnyánszky őt idézi meg előadásában. A véletlen szeszélye – vagy a három évvel ezelőtti Mickiewicz-bicentenárium valamiféle „utóregzése”? –, hogy épp a be-regszászi Mickiewicz-bemutatót követően magyarul is megjelent egy-két olyan publi-